

सर्वोच्च अदालत, एकल इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
आदेश

संवत् २०७० सालको ०७०-WO-०५४६

मुद्दा : उत्प्रेषण परमादेश समेत

गोपी शाहको नाति सहदेव शाहको छोरा जिल्ला सुनसरी इटहरी नगरपालिका
वडा नं. ८ बस्ने शिववचन शाह ----- १
सहदेवको नाति शिववचन शाहको छोरा ऐ.ऐ. वस्ने शिववचन शाह----- १ निवेदक
विरुद्ध

जिल्ला मोरङ्ग बिराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं. १ बस्ने शिवराम
राजवंशी ----- १
सुनसरी जिल्ला अदालतका तहसिलदार ----- १ विपक्षी
सुनसरी जिल्ला अदालत इनरुवा ----- १
पुनरावेदन अदालत बिराटनगर ----- १

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ बमोजिम यसै अदालतको
क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :

विपक्षी शिवराम राजवंशीले हामीउपर मोरङ्ग जिल्ला अदालत बिराटनगरमा लेनदेन
मुद्दा दायर गर्नु भएको सो मुद्दामा मोरङ्ग जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।१।८ मा वादी
दावी पुग्ने ठहर गरी फैसला भएको ।

हामी निवेदक प्रतिवादीबाट उक्त फैसलाउपर पुनरावेदन दर्ता गरी कारवाहीका क्रममा मिति २०६६।१२।१० मा पुनरावेदन अदालत बिराटनगरबाट प्रत्यर्थी पुनरावेदकबाट वादीले विगो भराई पाउने ठहर्‍याई भएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई शुरु सदर गरी पुनरावेदन अदालत बिराटनगरबाट फैसला भएको ।

शुरु फैसलाबमोजिम वादीले साँवा व्याज भराई पाऊ भनी वादीको मोरङ्ग जिल्ला अदालतमा दरखास्त परी सुनसरी जिल्लाअन्तर्गतको जेथा भएकोले फैसला कार्यान्वयनको लागि मोरङ्ग जिल्ला अदालतबाट सुनसरी जिल्ला अदालतमा मुद्दा टान्सफर भएको र मुद्दामा प्रतिवादीले दरखास्तमा उल्लेख गरेको निवेदकमध्ये शिवबचन साह तेली नाम दर्ताको जिल्ला सुनसरी एकम्वा गा.वि.स. वडा नं. ९(ख) कि.नं. ८३४ को ज.वि. ०-६-०-० (छ कट्टा) जग्गा प्रति कट्टा रु.४,००,०००/- पर्ने भनी हामी निवेदकले मिति २०६९।४।१९ मा मोरङ्ग जिल्ला अदालतमा आधारसहित निवेदन दायर गरेको । उक्त जग्गा मिति २०७०।३।२२ मा जायजात भएको । उल्लिखित जग्गाको मिति २०७०।३।२२ मा सुनसरी जिल्ला अदालतबाट जायजात मूल्याङ्कन गर्दा प्रति कट्टा रु.८०,०००/- मात्र पर्दछ भनी जायजात मूल्याङ्कन गर्दा कानूनी त्रुटि भएकोले हामी निवेदकले सुनसरी जिल्ला अदालतमा मिति २०७०।४।२ मा जायजात तायदाती मुचुल्का बदर गरी पुनः जायजात तायदात मुल्याङ्कन गरी पाऊँ भनी निवेदन दिएको ।

जायताज मुचुल्कामा जग्गाको मूल्याङ्कनबारे ज्ञान नभएका मानिसहरू मात्र राखी गरेको, स्थानीय मानिसहरू साक्षी नराखेको, जुन कुरा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ को देहाय (४)(५) विपरीत भएको छ । जसमा नियम (४) मा, “सम्पत्ति लिलाम गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधिमा चल अचल सम्पत्ति तायदात गर्दा र कब्जामा लिँदा समेत सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको प्रतिनिधिलाई साक्षी राख्नु पर्छ” भनेकोमा सो प्रक्रिया पूरा नगरी कानूनको त्रुटि गरेको ।

ऐजन, उपनियम (५) व्यवस्था हेर्दा (१) वा (२) र (३) अनुसार तायदाती र मुचुल्का भई आएपछि अदालत रहेको गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको एक जना नजिकको कुनै एक अड्डाको प्रतिनिधि साक्षी राखी रोक्का वा कब्जामा भएको सम्पत्तिको पञ्चकित्तै मोल कायम गर्दा आवश्यकताअनुसार देहायका कुनै वा सबै आधार लिन सकिने

“निवेदकले खुलाएको मूल्य, जेथा जमानत लिँदाको अवस्थामा खुलेको मूल्य, तत्काल भएको नजिकैको त्यस प्रकारको सम्पत्तिको खरिद बिक्री मूल्यलगायत अन्य कानूनी प्रष्ट व्यवस्था भएको तर सो कुनै प्रक्रिया पूरा नगरी कानूनको उल्लंघन गरेको पाइएको छ ।

उक्त जायजात मुल्याङ्कनमा चित्त नबुझी हामी प्रतिवादीले सो जायजातमा सहीछाप नगरी इन्कार गरेका थियौं ।

उल्लिखित व्यवस्था कानूनमा हुँदाहुदै सुनसरी जिल्ला अदालतले मिति २०७०।४।९ मा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन गर्दा उल्लिखित जग्गाको मूल्याङ्कन प्रतिकट्टा रू.९०,०००।- गरेको जसमा मालपोत कार्यालय इनरुवा एवं इनरुवा नगरपालिकाको प्रतिनिधिको उपस्थिति नै नरहेको मात्र सुनसरी जिल्ला अदालतका तहसिलदारज्यूको सही भएको, रोहवरमा हामी निवेदकको तर्फबाट कुनै सहीछाप नभएको समेत अवस्था विद्यमान हुँदा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५, उपनियम (५) विपरीतको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन कानूनसम्मत नभई बदरभागी छ । उल्लिखित पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन बदर गरी पाऊँ भनी मिति २०७०।४।२९ गते निवेदक हामी शिवबचन शाह र गंगाचरण शाहले सुनसरी जिल्ला अदालत इनरुवामा निवेदन दिएकोमा उक्त निवेदनउपर सुनसरी जिल्ला अदालतले मिति २०७०।५।२९ मा निवेदन मागबमोजिम पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन बदर गरी रहनु परेन भनी जिल्ला न्यायाधीशज्यूबाट आदेश भएको ।

यसरी बेरीतको आदेश गरी हामी निवेदकलाई मार्का पर्न गई प्रतिकट्टा रू.४,००,०००।- पर्ने जग्गालाई साधसधियारलाई नराखी, जग्गाको मूल्याङ्कन बारे ज्ञान नभएका मानिसहरूको मात्र उपस्थित गराई गा.वि.स. नगरपालिकाको प्रतिनिधि र मालपोत कार्यालयको प्रतिनिधि नै नराखी गैरकानूनी ढंगबाट सम्पन्न गरेको कार्यले हाम्रो मौलिक हकमा नै आघात गर्ने गरी भएको बेरीतको आदेश बदर गरी कानून नियमबमोजिम मूल्याङ्कन गरी पाऊँ भनी मिति २०७०।६।९ मा अ.बं. १७ नं. को निवेदन हामी निवेदकको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा दायर भई कारवाहीको क्रममा मिति २०७०।९।१८ मा पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट सदर गरेकोले अत्यन्तै मार्कामा परी हाम्रो सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हकमा पूर्ण रुपले आघात परेकोले सम्मानीत अदालतसमक्ष निवेदन गर्न आएका छौं ।

उपरोक्तबमोजिमका विपक्षीहरूको काम कारवाहीबाट जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७५ को देहाय (४)(५) को ठाउँ उल्लंघन हुन गई सोबाट हामीलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हक धारा १९ द्वारा प्रदत्त सम्पत्तिको हक समेतका मौलिक हक समेतमा गम्भीर असर परेकोले सोउपर अन्य प्रभावकारी उपचारको व्यवस्था नहुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७ बमोजिम सम्मानीत सर्वोच्च अदालतसमक्ष यो रिट निवेदन गर्न आएका छौं ।

अतः विपक्षी सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०।३।२२ मा भएको भनिएको जायजात तायदात मुचुल्का-१, सुनसरी जिल्ला अदालतले गरेको भनेको मिति २०७०।४।९ को पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन, सुनसरी जिल्ला अदालतले मिति २०७०।५।२१ मा गरेको आदेश-१, तथा पुनरावेदन अदालत बिराटनगरले मिति २०७०।९।१८ मा गरेको आदेश-१ र सो सम्बन्धी अन्य कागज प्रमाण, मिसिल, निर्णय रहेछन् भने सो समेत विपक्षीबाटै भिकाई हेरी उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनः निवेदक समेतलाई रोहवरमा राखी कानूनको रीत पुर्‍याई, निवेदकको जेथाको उचित चलन चल्तीको मूल्याङ्कन कायम गरी मात्र लिलामी कारवाही अघि बढाउनु भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जि जारी गरी पाऊँ भन्ने निवेदन दावी ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ताद्वय श्रीकमलमणि निरौला र श्री कैलासपति निरौलाले निवेदकमध्ये शिवबचन साह तेली नाम दर्ताको जिल्ला सुनसरी एकम्बा गा.वि.स. वडा नं. ९(ख) कि.नं. ८३४ को ज.वि. ०-६-०-० जग्गा प्रति कट्टा रू.४०००००।- पर्ने भनी निवेदकले मिति २०६९।४।१९ मा मोरङ जिल्ला अदालतमा आधारसहित निवेदन दायर गरेकोमा उक्त जग्गाको मिति २०७०।३।२२ मा सुनसरी जिल्ला अदालतबाट जायजात मूल्याङ्कन गर्दा प्रति कट्टा रू.८००००।- मात्र पर्दछ भनी जायजातको मूल्याङ्कनबारे ज्ञान नभएका मानिसमात्र राखी, स्थानीय साक्षी नराखेको र सम्बन्धित गा.वि.स.को साक्षी पनि नराखेको साथै पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन हुँदा निवेदकले खुलाएको मूल्य तत्काल भएको नजिकको त्यस प्रकारको सम्पत्तिको खरिद बिक्रीलगायतका अन्य कानूनी आधार समेत नलिई उक्त जग्गाको मूल्याङ्कन प्रति कट्टा रू.९०,०००।- कायम गरेकोमा मालपोत कार्यालय र स्थानीय

नगरपालिकाको प्रतिनिधि उपस्थित नरहेको अवस्थामा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन भएकोमा सो बदरका लागि जिल्ला न्यायाधीश तथा पुनरावेदन अदालत समक्ष १७ नं. समेत बमोजिम निवेदन गरेकोमा तहसिलदारबाट भएको आदेश नै सदर गर्ने गरी आदेश भएको अवस्था हुँदा जग्गाको कम मूल्याङ्कन गरी लिलामी कारवाही अगाडि बढाएकोले निवेदकको जेथाको उचित चलन चल्तीको मूल्याङ्कन कायम गरी मात्र लिलामी कारवाही अघि बढाउनु भनी विपक्षीका नाउँमा परमादेश लगायतको आदेश जारी गरी पाउँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

निवेदन जिकीर हेर्दा वादीले लेनदेनको विगो प्रतिवादीबाट भराउने प्रयोजनका लागि विगोको दरखास्त दिई कारवाहीको क्रममा जायजात तायदात मूल्याङ्कन तथा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनसहितको कार्य सम्पन्न सुनसरी जिल्ला अदालतको तहसिल शाखाले गरेकोमा निवेदकको जेथाको उचित मूल्याङ्कन नभएको तथा कानूनबमोजिम सम्बन्धित गा.वि.स./ न.पा. तथा मालपोत प्रतिनिधि नराखी उक्त कार्य सम्पन्न भएको भन्ने सम्मको जिकीर देखिन्छ । तहसिल शाखाले सम्पन्न गरेको उक्त कार्य उपर निवेदकले १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत विराटनगर समेतमा उक्त काम कारवाही समेत बदरका लागि निवेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०७०।१।१८ मा आदेश हुँदा, “प्रतिनिधि खटाई पठाई दिनु भनी मिसिल संलग्न रहेको सम्बन्धित गा.वि.स. तथा मालपोत कार्यालय समेतलाई जानकारी दिएको पत्रबाट देखिएको अवस्थामा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ६० नं. तथा जिल्ला अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ७४ र ७५ को कानूनी व्यवस्था बमोजिम रीत पुगेकै देखिँदा कानूनबमोजिम भई आएको उक्त जायदात मुचुल्का तथा पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन सदर गर्ने गरेको सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०७०।१।२१ को आदेश मिलेकै देखिँदा कुनै परिवर्तन गर्नु परेन । कानूनबमोजिम गर्नु” भनी आदेश भएको देखियो । यसबाट सम्बन्धित स्थानीय निकायलाई सूचना दिने दायित्व अदालतले पूरा गरेको देखियो । सूचना दिएपछि पनि सम्बन्धित पदाधिकारी उपस्थित हुँदैनन् भने फैसला कार्यान्वयनका कार्य सम्पन्न गर्न कुनै आपत्ति नभएको स्पष्ट कानूनी व्यवस्था दण्ड सजायको ६० नं. मा रहेबाट निवेदकले औल्याबमोजिमको त्रुटि मान्न सकिएन । सम्बन्धित

गा.वि.स./न.पा. तथा मालपोत कार्यालयलाई उपरोक्तानुसार जानकारी नै नभएको भन्ने जिकीर पनि निवेदकले लिन सकेको पनि देखिँदैन ।

निवेदन व्यहोरा हेर्दा मूलतः तायदात मूल्याङ्कन मुचुल्का र पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनमा घटी मूल्याङ्कन गरियो भन्ने निवेदक दावी रहेकोमा मूल्य घटी वा बढी भन्ने कुरा सापेक्षिक कुरा हुन । कानूनी प्रक्रिया पुरा गरी मूल्याङ्कन भएको छ भने केवल निवेदक कथनकै आधारमा घटी मूल्याङ्कन भएछ भन्न अदालतले सक्दैन । जिल्ला अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ७५(५) को देहाय (क) देखि (झ) सम्मका आधार मध्ये सबै वा कुनै आवश्यकतानुसार अपनाउन फैसला कार्यान्वयन गर्ने निकायलाई अख्तियारी छ । सम्पत्तिको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन गर्नुपर्दा देहाय (क) देखि (झ) मध्येका कुन आधार अपनाउनु पर्दथ्यो वा कुन आधार अपनाउनु हुँदैनथ्यो भन्ने कुरा सम्बन्धित पदाधिकारीको बदनियत वा पूर्वाग्रह वा कुनै किसिमको स्वार्थ नदेखिएसम्म माथिल्लो अदालतले हस्तक्षेप गर्ने विषय नै बन्दैन । यस्ता कुनै अवस्था निवेदकले देखाउन सकेका पाइँदैन ।

न्यायिक प्रक्रिया व्यक्तिको हक संरक्षणार्थ समर्पित हुन्छ । छलकपट, ढिलाई र परपीडा जस्ता तत्वहरूबाट न्यायिक प्रक्रिया सदैव टाढा हुन्छ । लेनदेन मुद्दा निवेदकले अन्तिम तहबाट हारेको कुरामा निवेदकको मञ्जुरी नै छ । सो अन्तिम फैसलाबमोजिम तिर्न बुझाउन निवेदक बाध्य नै छन् । यो दायित्वलाई पूरा गर्नु निजको कानूनी कर्तव्य नै हो । प्रस्तुत मुद्दामा सम्पत्ति लिलाम भइसकेको नभई केवल मूल्याङ्कन सम्म सम्पन्न भएको देखिन्छ । जेथाको उचित चलन चल्तीको मूल्याङ्कन कायम गरी मात्र लिलामी कारवाही अधि बढाउनु भन्ने सम्मको दावी देखियो । तिर्नु पर्ने ठहरेको कानूनबमोजिमको रकम तिरेमा निजको सम्पत्ति लिलाम नहुने कानूनी अवस्था छ । सोतर्फ नलागी प्रक्रिया पुगी भएको पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कनमा रौँचिरा त्रुटि देखाउने प्रयास गर्नु न्यायिक प्रक्रियाको दुरुपयोगको नमूना हो । यस्ता प्रयासलाई साथ दिई सेवाग्राहीहरूलाई वास्तविक न्यायको अनुभूति दिने फैसला कार्यान्वयनको स्वाभाविक गतिमा ढिलाई वा अवरुद्धता प्रकट गरिदिन यो अदालत स्वयम् माध्यम बन्न सक्दैन । तसर्थ, उक्त पञ्चकिर्ते मूल्याङ्कन मूल्यबाट निवेदन जिकीर जस्तो मर्का पर्ने भए अन्तिम लिलाम प्रक्रिया हुनु अगावै वादीको विगो प्रतिवादीले जहिले सुकै पनि यी निवेदकले तिर्न सक्ने अवस्थाको विद्यमानता रही रहेको

अवस्थामा जेथाको उचित मूल्याङ्कन भएन भनी चलन चल्तीको मूल्याङ्कन कायम गरी लिलामी प्रक्रिया अगाडि बढाउनु भनी लिएको जिकीर कानूनसम्मतः देखिन आएन । एकातर्फ फैसला कार्यान्वयन नै सम्पन्न भै नसकेको र अर्को तर्फ कानूनबमोजिम नै फैसला कार्यान्वयनको प्रक्रिया अघि बढेको देखिएको अवस्थामा निवेदन दावीका आधारमा मात्र प्रस्तुत मुद्दाको थप कारवाही अगाडि बढाउनु पर्ने प्रकृतिको नदेखिँदा निवेदकको निवेदन दावी खारेज हुने ठहर्छ । यो मिसिलको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

न्यायाधीश

इजलास अधिकृत : हर्कबहादुर क्षेत्री

कम्प्युटर टाईप गर्ने : विदुषी रायमाझी

इति संवत् २०७० साल माघ २३ गते रोज ४ शुभम्।